

Дејан ДОНЕВ

УДК: 17:608.1; 608.1(497.7)

Прегледен труд

НАСЛЕДСТВОТО НА ФРИЦ ЈАР И МАКЕДОНСКАТА БИОЕТИКА

Кратка содржина:

Во 1785 година, Кант само побара „да го почитуваме секое живо суштество во принцип како цел сама по себе и, ако е можно“, (да) „да го третираме како такво!“. Додека „Светоста на моралниот закон“ беше основа за Кантовиот категоричен императив, за биоетичкиот императив на Фриц Јар, тоа беше „Светоста на животот“, т.е. сочувство со сите форми на живот и заедничко живеење.

Имајќи го или не, ова предвид, оваа теоретска основа за биоетичко размислување, во 1971 година (кога во светот се појавува името и практиката на биоетиката), нашиот проф. Павао Вук-Павловиќ, во своето последно универзитетско предавање, на студентите на Филозофскиот факултет во Скопје им остави аманет: „Грижете се за живите и создавајте со љубов: Сакајте го животот!“. И со ова се посеа семето за академски истражувања и испитувања за биоетичката чувствителност и околу биоетиката, но истото не беше препознаено и останало неразвиено во тоа време.

Од денешна перспектива, за разлика од многу соседни земји на Балканот, во С Македонија не зборуваме за биоетиката како развиена дисциплина или како дел од научните активности и истражувања, уште помалку како систематски дел од образованието, вклучувајќи го и биоетичкото образование, сè до скоро, до пред 10 – 15 години и сè уште со големи тешкотии и препреки. Во меѓувреме, дали ние имаме каква било трага во смисла на историја за биоетичките напори за истражување од 1971 година или порано? Уште повеќе, каква иднина имаме за следните генерации и истата идна генерација? Што се случи во С Македонија со наследството на Јар и неговиот биоетички императив?

Клучни зборови: биоетика, биоетичко образование, Јар, живот, живеење, научни активности

Вовед

Во 1785 година, Кант само побара „да го почитуваме секое живо суштество во принцип како цел сама по себе и, ако е можно“, (да) „да го третираме како такво!“. Додека „Светоста на моралниот закон“ беше основа за Кантовиот категоричен императив, за биоетичкиот императив на Фриц Јар, тоа беше „Светоста на животот“, т.е. сочувство со сите форми на живот и заедничко живеење.

Имајќи го или не, ова предвид, оваа теоретска основа за биоетичко размислување, во 1971 година (кога во светот се појавува името и практиката на биоетиката), нашиот проф. Павао Вук-Павловиќ, во своето последно универзитетско предавање, на студентите на Филозофскиот факултет во Скопје им остави аманет: „Грижете се за живите и создавајте со љубов: Сакајте го животот!“. И со ова се посеа семето за академски истражувања и испитувања за биоетичката чувствителност и околу биоетиката, но истото не беше препознаено и останало неразвиено во тоа време.

Од денешна перспектива, за разлика од многу соседни земји на Балканот, во С Македонија не зборуваме за биоетиката како развиена дисциплина или како дел од научните активности и истражувања, уште помалку како систематски дел од образованието, вклучувајќи го и биоетичкото образование, сè до скоро, до пред 10–15 години и сè уште со големи тешкотии и препреки.

Зошто е тоа така? Поточно, првото главно прашање е: дали ние имаме каква било трага во смисла на историја за биоетичките напори за истражување од 1971 година или порано? Второ, уште повеќе, каква иднина имаме за следните генерации и истата идна генерација? Конечно, што се случи во Македонија со наследството на Јар и неговиот биоетички императив?

Бидејќи „духот на биоетиката“ може да се најде во различни мисловни, религиозни и културни традиции од антиката до модерното време, а самиот термин „биоетика“ се појавува дури во дваесеттиот век и е поврзан со делата на германскиот теолог и протестантски свештеник Фриц Јахр (1895 – 1953), поточно кога Ева-Мари Енгелс (Eve-Marie Engels), во една статија „Биоетика“ во Теолошкиот лексикон на Метзлер (Metzler's Lexikon Theologie), од 1999 година (Vinzent et al., 2000), ги наведе различните гранки на биоетиката за Фриц Јар – кога се зборува за развојот на биоетичката свест во Македонија, потребно е да се нагласи дека за неа може да се зборува само како нешто што се појавува и дека нејзиното појавување се должи, пред сè, на развојот на биоетичката свест и активностите на одредени етичари и философи од 1920-тите.

Развојот на биоетичката сензибилност во Македонија

Уште повеќе, модерната биоетика што ја имаме во моментот, на Јаров начин и наследство, беше воведена во Македонија многу порано. Историски, вистинската основа на биоетичката свест и развојот на етиката кон биоетиката, барем во однос на Македонија, му ја должиме на човек кој не бил ниту философ, ниту етичар. Тој со своето дејствување во однос на Охридското Езеро и воведувањето сосема нов пристап за испитување на животната средина (како што е ова езеро), го вовеле правилото дека ништо не може да се испита без да се земе предвид зависноста на сите делови во една иста целина и нивното меѓусебно влијание.

Станува збор за д-р Синиша Станковиќ, кој со својата работа и со своите резултати, не само што придонесе за развојот на биоетичката свест во Македонија, туку даде придонес и за светот, иако, како што е наведено во горниот пасус, тој ниту бил философ, ниту бил познат по пишувањето етички упатства! Имено, тој е првиот екологист на Балканот, поточно во Македонија, биолог кој во 1920-тите ја конституира Управата на Хидробиолошкиот завод, првата институција во Македонија со биоетички идеи и задачи.

Биологот Синиша Станковиќ, подоцна академик, еден од главните професори по Екологија во светот, во 1920 година го основал Институтот во Охрид со цел да ги разгледа природните квалитети на Охридското Езеро и да го истражи и подобри постоењето на охридската пастрмка како загрозен вид. Свеста за биодиверзификација и за неопходноста од грижа за зачувување на природната целина – се основа на биоетичката практика. Оваа прва биоетичка појава даде резултати, но не се разви со сета своја потреба и можност, па затоа овој стар институт денес не е централно место на биоетичка мисла и делување во Македонија. Не беше развиен факултет околу него или други научни форми, иако тој можеби имаше (мора да има!) светско или барем огромно регионално значење. Општо земено, ние не ги поттикнуваме неговите основни идеи и потенцијали и не ја истакнуваме и одржуваме неговата апсолутна неопходност. Ова ни се одмаздува многу потешко отколку што очекуваме!

Во овој контекст, спомнувањето на биолог може да изгледа надвор од темата во контекст на биоетиката, барем во Македонија. Но, тоа може да се оправда со фактот дека таквото испитување и пристап кон материјата, по речиси педесет години откако Станковиќ го започна своето истражување во 1922 година, доведе до воведување книги во средните училишта кои се занимаваат со еколошки прифатени системи, живеалишта и средини. (Stanković, 1954; Stanković, 1974) Сепак, тој заслужува заслуги за повеќе од ова!

Имајќи го предвид временскиот период во кој ја започнал својата научна работа и интелектуалната атмосфера во Македонија, како и фактот дека д-р Душан Недељковиќ ја основал Катедрата за философија во Скопје,

како огранок на Универзитетот во Белград, истражувањето на Станковиќ и објавувањето на научни резултати исто така индиректно создало атмосфера и влијаело на предавањата на Душан Недељковиќ. Поточно, ако се анализираат неговите „Скопски предавања“, сосема е јасно дека изборот на материјалите, темите и философските интерпретации, независно од конкретното предавање, горе-долу, го автентифицира фактот за општата корелација на сè и на секого со сè и со секого, т.е. за меѓусебната одредба и зависност. (Недељковиќ, 1984)

Ова подоцна доведе до полесно прифаќање на напорите на Вук Павловиќ од страна на студентите за воведување на етиката и нагласување на потребата за биоетичко размислување, иако зборот „биоетика“ не може експлицитно да се изведе од неговите дела како што се „Повик“ (Vuk-Pavlović, 1964) и „Урнатини“ (Vuk-Pavlović, 1964), потоа „Философии и светови“ (Vuk-Pavlović, 1962), кои книги со својот хуманизам и плуралност можат да бидат теориска база за биоетичко размислување. Поконкретно, кога зборуваме за Вук Павловиќ, во овој контекст треба да се нагласи дека, иако не постои одредена декларација за потребата од биоетика, сепак е факт дека горенаведените дела со својата содржина, идеја и цел, се повик за биоетичност. „Животот е најголема вредност“, вели тој. Во сонетот 99 во делото „Урнатини“ тој ги прикажува овие етички императиви: „Во средината на злото, ти крени се над злото! Има само едно нешто што мораме да го браниме: Не уништувај ги живите! Единствениот начин е: Мисли на целокупноста на човештвото. Има само едно нешто што може да те оправда: Сакај го светот и создавај го!“ (Vuk-Pavlović, 1964)

Ова не е само затоа што негова основна тема се човекот и животот, туку и начинот на кој се постапува со човекот и животот, што имплицира на фактот дека не може да се биде етичен ако не се прифати фактот дека основата на секоја етика е био-егзистенцијата. Во овој контекст, тој го дава најважното биоетичко сознание: „Вашиот живот се применува на постоењето на сите нешта и има ефекти врз истите, исто како што тие имаат ефекти врз вашиот“.

Иако не и пошироко, но едукацијата на Вук-Павловиќ сè уште е прилично жива во нашите етички мисли и во изградбата на младите мислители. Во 1971 година (кога во светот се појавува името и практиката на биоетиката), на своето последно универзитетско предавање, Вук-Павловиќ им го остави на студентите новопечениот аманет: „Грижете се за животот/живите и создавајте љубов: Сакајте го животот!“. Неговата работа и доктрина, како и едукацијата што им ја даваше на студентите, ги овозможува настаните од средината на петтата деценија на минатиот век – основата на денешната биоетика! Во 1959 година ја основа Естетската лабораторија, како резултат на која се појави книгата „Творештвото и музејската естетика“ (Vuk Pavlović, 1993), значајна особено затоа што за првпат во Македонија отвори дебата за положбата на човекот во музеите како и за односот

меѓу нив, при што музејот претставува простор на човековото етичко размислување и естетско дело.

Во оваа историска линија можеме да ги споменеме и постапките на специјалните едукатори и рехабилитаторите, заедно со проф. д-р Љупчо Ајдински на чело, како еден вид добра биоетичка основа. Во последните 75 години тие создадоа и ја унапредија заштитата и грижата за инвалидите – основаа институции, развија дејствија и законски прописи, основаа образовен и научен институт во кој започнаа со специјализирано образование и студии, објавуваа книги и списанија. Во овие конкретни педагошки и медицински активности можеме да ја видиме длабоката љубов кон животот и грижата за инвалидите и повредените. И токму тука се одржуваме чекор со светот!

Во многу земји и во многу аргументи и научни студии, биоетиката, пред сè, се поврзува со медицината. Грижата за здравјето е центар на практичката етика, па затоа медицинската етика често се поистоветува со биоетиката, во целост. Според општиот подем на етиката во светот, во Македонија се појавија студии од областите на деонтологијата (етика на професијата). Во медицината, првиот што направи научна студија за „Медицинската етика“ е професорот д-р Карпош Бошковски, потоа „Медицинска етика“ од д-р Нада Поп Јорданова (Јорданова, 2003), додека професорот д-р Бранислав Даштевски е автор на „Етика во стоматологијата“ (Даштевски, 1998). Сега, овие книги веќе се користат во медицинската и стоматолошката едукација како стандарди. (Бошковски, 1988; 1999)

Како и во другите земји, така и во Македонија, во 1999 година беше формирана Комисија за биоетика од Министерството за здравство, чиј прв претседател беше познатиот лекар, професор д-р Илија Гонов, а во 2000 година Комисијата за правата на пациентите на Лекарската комора. Втората комисија, поактивна, организираше јавни дискусии за биоетичките проблеми (трансплантација, евтаназија итн.), но без ефективни резултати. Во тоа време некои биоетички проблеми (евтаназија и сл.) беа дискутирани и во „Филозофска трибина“ и во разни списанија, на пример во „Филозофија“ од 2011 година тематскиот блок „Биоетика – Нејзината појавност, предизвици и можности во 21 век“, бр. 31, јуни, 2011 година (Филозофија, 2011: 5–117), што доведе подоцна до идејата за Оддел за биоетика во рамките на Филозофското друштво на Македонија, кој го конституирав и сè уште работи.

Но, не е доволно и не е коректно да се извлекува биоетиката само од медицинската етика или да се концентрира во неа. Животот е премногу сеопфатен простор и затоа во процесот на разбирање на биоетичките проблеми и предлози, и во активностите за нивно решавање, се бараат философите, секакви научници и биолози, педагози и многу други видови специјалисти. Во таа насока, екологијата како нов вид општествена и едукациска дејност за развивање на живата природа беше воведена во Македонија од 1970 година од страна на професорот д-р Љупчо Групче од Ин-

ститутот за биологија. Но, вистинското еколошко движење во Македонија се роди во доцните 80-ти години на минатиот век. Денес, различни групи и организации ја развиваат еколошката етика со повеќе или помалку напор и успех. Сепак, таа стана компонента на свеста на општеството и во образовната дејност (иако е многу тешко да се решат најголемите еколошки проблеми во Македонија).

Во овој контекст, духот на биоетиката од 1975 до 1984 година го разви Естетската лабораторија (основана од професорот Вук-Павловиќ, а во тој период раководена од проф. Кирил Темков). Во 1976 година, на првата средба на младите мислители на Преспанското Езеро, се разговараше за сосема новата идеја на Екософијата. Од 1975 до 1982 година во различни настани и случувања, направени на Филозофскиот факултет како дел од акцијата на Отворениот театарски универзитет, беа промовирани еколошки идеи и должности на луѓето за живата природа. Во 1977 година беше организиран голем биоетички хепенинг, театарска претстава на група студенти од различни факултети. Круна беше огромната поставка на „Животинска фарма“ од Џорџ Орвел во изведба на студентската група од Театарската работилница ФФ, а истата беше и најдобрата философска и политичка поставка во тогашна Југославија во 1981–1982 година. Во оваа претстава беше претставено единството на живиот свет на Земјата и неопходноста да се досегне до сите манипулации со живите. Во 1990 година, професорот Денко Скаловски изработи магистерски труд за идеите на најпознатиот промотор на еколошката етика – Ханс Јонас, кој подоцна беше објавен во книгата „Етика на одговорноста“ (Скаловски, 2005). До денес има повеќе различни студентски трудови за биоетиката, особено за еколошката етика.

Без да наведуваме дополнителни хронолошки примери низ историјата, треба да се истакне фактот дека споменатите потфати доведоа до изработка на текстови, книги и конкретни истражувања, активности и проекти од областа на биоетиката. Многу големо значење и влијание врз понатамошниот развој на биоетиката во Македонија имаа текстовите, книгите и иницијативите на „Етика за млади“ (Темков, 1999; 2001), „Љубов и грижа“ (Етика за најмладите) (Темков, 2000–2002) и „Етика за деца“ (Темков, 2002–2004), исто така, особено „Етиката денес“ (Темков, 1999) на мојот професор Кирил Темков, каде што тој открива како денес се менува статусот на етиката – од етика на доблести кон етика за преживување на човештвото и природата. Во истата акцентирани се и новите полиња на етика, особено се воведуваат и изложуваат биоетиката, еколошката етика, етика на здравјето, етика на инфекциите и етика на зависностите, особено дрогите. Денес најважните биоетички димензии се вклучени како вредности и задачи во моралните аспекти на личната, социјалната, економската и политичката етика. Тоа е она што тој го открива и во „Етички речник“ (Темков, 1999; 2001; 2004), „Еколошки азбучник“ (Темков, 2003) и во други текстови, како и во учебниците за етика во средното гимназиско образование. (Темков, 2004) Во сите овие книги за млади, биоетиката е претставена

како најзначаен етички проблем денес. Ова е нешто ново, бидејќи биоетиката главно се концентрира во специјализирани активности и во едукација на специјалисти за одредени професии (медицина, биологија...), а не е дел од широката основа на сеопфатно образование со мисија да изгради широка биоетичка свест. (Темков, 1998: 152–170)

Вреди да се споменат и неколку други проекти на оваа тема: проектот на Љубица Топузовски за етичко и биоетичко образование на децата од второ, трето и четврто одделение од основното образование, проектот на невладината организација „ОХО“ за еколошка едукација на децата и наставниците и соработката и учеството на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од Скопје во Југоисточниот биоетички форум.

Од особено значење се иницијативите на граѓаните во „Етичкиот центар“ од Скопје од 2004 до 2008 година. Првиот семинар за студенти кој беше посветен на проблемите со употреба на дроги. Исто така, настојувањата на подоцна отворениот „Центар за интегративна биоетика“ од Куманово да ја воведат биоетиката, особено интегративната биоетика, под влијание на хрватските колеги, за првпат во научен круг како и на високообразовно ниво. Водени од оваа идеја, создавајќи простор за академска институционализација на биоетиката во Македонија, Филозофскиот факултет од Скопје како најкомпетентна институција ја препозна и реши да одговори на оваа потреба со формирање на Центарот за интегративна биоетика како негова конститутивна единица.

Прогресот на Биоетиката во македонското општество

Така, со поддршка на Институтот за филозофија, на мојата идеја за отворање на Центарот за интегративна биоетика (од 18.12.2017 година), Филозофскиот факултет на 27.12.2017 година одлучи да го формира Центарот за интегративна биоетика. Многу брзо овој Центар за интегративна биоетика стана членка, единица на Катедрата за биоетика на УНЕСКО (Хаифа). Тоа е еден вид награда за големиот број реализирани активности: осум тркалезни маса на теми кои се однесуваат на евтаназија, сурогат мајчинство, права на животните, Холокаустот, биоетичкото образование, веганската етика и биоетиката како општествено движење, со повеќе од 20 домашни и меѓународни експерти, како и реализација на два настани на „Биоетичко кафе“ на тема биоетиката и литературата.

Исто така, тука е преводот на македонски јазик на Теса Челуш и Џефри Брамер, „Прирачник за биоетиката и Холокаустот“, (Челуш & Брамер, 2019) заедно со Фондот на Холокаустот на Евреите од Македонија, Скопје, во 2019 година и преводот на македонски јазик на книгата на Фриц Јар – „Биоетички есеи (1924 – 1942)“ во 2023 година, за која ја добив и „Годишната меѓународна награда Фриц Јар за истражување и промоција на европската биоетика 2025“. (Јар, 2023)

Една од главните идеи за воведување на биоетичкото размислување е напорот Биоетиката да се стави во областа на научниот развој како дел од мастер студиите во сите области, одговорноста како дел од Етиката на науката која е основа за секаков вид постдипломски студии. Овој проект беше вклучен на тркалезната маса за ова прашање на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје во јуни 2007 година.¹

Исто така, во исто време, идејата и концептот на Биоетиката започна да се шири низ други факултети и научни институции. Како добар пример може да се споменат Елена Игновска, нејзиниот магистерски труд, подоцна објавен во книга „Биопродуктивна етика и право – Новите репродуктивни технологии и правата на родителите“ (Игновска, 2010) на Правниот факултет во 2010 година и нејзиниот напор за воведување на биоетиката во областа на правото.

Активноста за лансирање на етиката во Македонија даде најзначаен придонес во процесот на пропагирање на идејата за биоетиката. Најпрво, во едукацијата на младите професори по философија каде имаше вовед во биоетичките прашања во нивното изучување на Етиката и Историјата на етиката, а потоа и посебен курс за Еколошка етика при постдипломските студии. Пред неколку години имаше уште еден изборен предмет на Филозофскиот факултет под името „Основи на биоетиката“. Исто така, имаше предлог биоетиката да стане посебен предмет на магистерските студии по философија, идеја која имаше своја делумна реализација конечно во 2012 година, а целосна реализација кога истата идеја ја протуркав на Правниот факултет како изборен предмет за сите студенти на магистерската програма на овој факултет. Така е и на Филозофскиот факултет, почнувајќи од 2017 година, кога дојдов на Институтот за философија, како професор. Истиот случај е и на докторско ниво на Универзитетот. Во моментот Биоетиката е предмет што студентите можат да го студираат на додипломски студии во последната, четврта година, како задолжителен, под името „Основи на биоетиката“. На магистерско ниво „Биоетика“ е задолжителен предмет за програмата за практичка философија. На докторско ниво се нарекува „Современите проблеми на и во биоетиката“.

Сепак, во иднина има долг пат за диференцијација на Биоетиката како посебна наука, барем во рамките на образовните институции и системот во Македонија! Конечно, за постигнување на ова ниво на третман, досега, за отворање на вратите за биоетика во академскиот свет во Македонија, голем придонес е и реализацијата на тематскиот блок „Биоетика: Појавност, предизвици и можности“, уреден од моја страна во научното списание „Филозофија“ од 2011 година. Во прилог се и зборниците од првата и втората меѓународна интердисциплинарна конференција „Биоетика – Знакот на една нова ера“ што ја организирав со Правниот факултет и Центарот за интегративна биоетика од Куманово, истата 2011 година во

¹Материјалите се објавени под насловот „Етиката во современата наука“.

Охрид, Македонија, а потоа во 2018 година со Филозофскиот факултет и новоотворениот Центар за интегративна биоетика при Филозофскиот факултет од Скопје. Така, од 2011 до 2018 година ги организираме првите две биоетички конференции во Македонија со повеќе од 60 предавања од 10 земји и уредување и печатење на два зборника во 2012 и 2019 година.

Првата меѓународна конференција за биоетика во Македонија се одржа од 21 до 23 октомври 2011 година во Охрид, Македонија, под името „Биоетика – Знакот на новата ера: биоетика, медиуми, право и медицина“. Во организација на Институтот за новинарство, медиуми и комуникација на Правниот факултет „Јустинијан Први“ на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ и Центарот за интегративна биоетика учествуваа учесници од Македонија, Србија, Црна Гора, Хрватска, Албанија, Босна и Херцеговина и Бугарија. Истата се одржа во Универзитетскиот конгресен центар во Охрид, со околу триесетина учесници, главно млади биоетичари во раните фази на нивното истражување и од реномирани професори по философија, право, религија, медицина итн., што претставуваше одлична можност за учење за првите и добар преглед на состојбата за идните можности на биоетиката за вторите. Темите кои беа презентирани, вклучија, но не беа ограничени на: проблемот со дефинирањето на биоетиката; прашања за оценување на опсегот на биоетиката; човечкиот живот и достоинство во философски, теолошки и правен контекст; трансхуманизам, како и употреба на трансгенски организми; прашања на медицинската етика (употреба на плацебо, ин-витро оплодување, остеолошки студии, односот лекар – пациент и односот лекар – медиуми – јавност); проблеми на правото во светлината на биоетиката (правни норми во практикувањето медицина, основни концепти на правото употребени во биоетичкото размислување, улогата на меѓународните упатства за биоетиката).

Втората конференција се одржа од 6 до 8 октомври 2018 година, повторно во Охрид, Конгресна сала, Македонија под наслов „Биоетика – Знакот на новото време“. За истата се пријавија 28 реномирани професори/истражувачи од 7 земји: Македонија, Албанија, Србија, Грција, Хрватска, Романија и Канада. Во два дена беа одржани две пленарни предавања и 5 сесии, на кои беа презентирани и дискутирани дилеми и конкретни проблеми од областа на биоетиката, философијата, етиката, спортот, медицината, правото, културолошките студии, социологијата, комуникациските студии, педагогијата и психологијата, преку интердисциплинарниот и плуриперспективниот пристап што го нуди биоетиката. Во рамките на конференцијата се одржа и „Вечер за презентација на најновите биоетички публикации од регионот“, како и средба меѓу одговорните лица од неколку вакви центри од регионот. Конференцијата беше дел од настанот „Денови на биоетиката во Македонија“, кој започна со јавното предавање на проф. д-р Мајкл Џорџ од Канада на 3 октомври 2018 година во свечената сала на Филозофскиот факултет и резултираше со две главни придобивки: првата беше нашето гостување, заедно со проф. д-р Ристо Солунчев од Ин-

ститутот за филозофија при Филозофскиот факултет, на „Светскиот ден на биоетиката“ на 19 октомври 2018 година во Атина на Националниот и Каподистрискиот универзитет, на покана на Истражувачката лабораторија за применета филозофија и Филозофски факултет во Атина од проф. д-р Евангелос Протопадакис. И секако втората, која е особено пријатна со оглед на периодот низ кој треба да се помине за да се стане членка на мрежата на УНЕСКО, т.е. членството на Центарот за интегративна биоетика во Мрежата на катедри на УНЕСКО по биоетика, преку воспоставениот контакт со проф. д-р Амнос Карми од Универзитетот во Хаифа.

И сето ова е одлична почетна точка за идна соработка помеѓу научниците кои работат на полето на разбирање, заштита и подобрување на сите аспекти на биосот, придонесувајќи за развој на концептот на интегративна биоетика, обединување на знаењето, идеите и аспектите на мултидисциплинарен начин, нудејќи широк спектар на можности за истражување и акција.

Заклучок

Повеќе од очигледно е дека живееме во време кога човештвото сака или е принудено да се обидува да ги реши проблемите на светскиот развој. Станавме свесни дека сето ова треба да се коригира, или едноставно повеќе нема да бидеме на оваа планета! Станува збор за императивот кој произлегува од човечкото индолентно однесување и што се наоѓа во тезата „насекаде и во релација со сè“! Така, овој елемент на неодамнешната ренесанса на етиката, претпоставува реална основа за револуција во нашиот морален систем, инспирација за нови етички вредности и потреба за длабоко посветена работа и од етичарите, философите, теолозите, научниците..., т.е. разбудена свест и совест на човештвото – како да се спаси себеси, а во исто време како да го зачува и промовира она што го (е) уништи.

Значи, сега мора да се обединиме во желбата уште еднаш да ја инаугурираме етиката, но овојпат, конкретно Биоетиката, како карактеристика на оваа нова, втора по ред ренесанса на етиката. Мора да го ставиме на прво место човечкото духовно создание, бидејќи неговото проучување и истражување станува неопходно и суштинско за светот, особено за младите. Ова го бараат Обединетите нации, ова го бара УНЕСКО, како услов за создавање на вистинските идеали на современиот човек, достојна аксиологија, норми и вредности на добри морални практики.

Со други зборови, биоетиката е вистинскиот одговор на тоа што ни се случува, соодветна контрареакција на истото. Тоа е затоа што биоетиката може да создаде услови за зачувување и подобрување на обликот на условите на сегашноста кон иднината и на оние кои доаѓаат потоа. На ова, поверојатно е дека размислувал Потер, вториот татко на биоетиката (кога ја прецизирал биоетиката како специфичен мост кон иднината), но иднината што сега ја живееме, значи, поригорозно со шекспировски термини би

се рекло дека: Да се биде или да не! – се зависи од сите нас! Наскоро, многу, многу скоро секој облик на етика ќе биде, или мора да биде, или да заврши, во биоетиката како таква, бидејќи вредноста на животот, таа светост, е над сè. Значи, мораме да одиме подалеку и повисоко: наместо Кантовата „Светоста на моралниот закон“ треба да го ставиме на почетокот биоетичкиот императив на Фриц Јар: „Светоста на животот“, сочувството со сите форми на живот и заедничко живеење, не само во Македонија!

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Бошковски, Карпош. (1988). *Медицинска етика*, Скопје.
- Бошковски, Карпош. (1999). *Медицинска етика и деонтологија*, Скопје.
- Vincent, Markus et al. (2000). *Metzler Lexikon christlicher Denker*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Даштевски, Бранислав. (1998). *Етика во стоматологијата*. Скопје: Магнат.
- Донеv, Дејан (ур.) (2011). „Биоетика – Нејзината појавност, предизвици и можности во 21 век“, *Филозофија*, бр. 31, јуни, 5–117.
- Игновска, Елена. (2010). *Биорепродуктивна етика и право – Новите репродуктивни технологии и родителското право*. Скопје: BIGOSS.
- Јар, Фриц. (2023). *Биоетички есеи (1924 – 1942)*. Скопје: Дејан Донеv.
- Јорданова, Нада Поп. (2003). *Медицинска етика*. Скопје: Култура.
- Недељковиќ, Душан (1984). *Историја на филозофијата*. Скопје: Македонска книга.
- Pavlović, Pavao Vuk. (1964). *Zov*. Skopje.
- Pavlović, Pavao Vuk (1964). *Razvaline*. Skopje.
- Pavlović, Pavao Vuk. (1962). *Philosophies and the Worlds*. Skopje: Annual collection on Faculty of Philosophy in Skopje, b.14.
- Павловиќ, Паваo Вук. (1993). *Творештвото и музејската естетика*. Скопје: Метафорум.
- Скаловски, Денко. (2005). *Етика на одговорноста*. Скопје: BIGOSS.
- Stanković, Siniša. (1954). *Okvir života*. Skopje: Kultura.
- Stanković, Siniša. (1974). *Ekologija čoveka*. Beograd: Naučna knjiga.
- Темков, Кирил. (1998). *Етика*. Скопје: Епоха.
- Темков, Кирил. (1999). *Етиката денес*. Скопје: Епоха.
- Темков, Кирил. (1999; 2001; 2004). *Етички речник за млади*. Скопје: Епоха.
- Темков, Кирил. (1999; 2001). *Етика за млади*. Скопје: Епоха.
- Темков, Кирил. (2000 – 2002). *Љубов и внимание – Етика за најмладите*. Скопје: Самоиздат.
- Темков, Кирил. (2003). *Еколошки азбучник*. Скопје: Самоиздат.

-
- Темков, Кирил. (2002 – 2004). *Етика за деца*. Скопје: Самоиздат.
 - Темков, Кирил. (2004). *Етика за втори клас гимназија*. Скопје: Просветно дело.
 - Темков, Кирил. (2004). *Етика за трети клас гимназија*. Скопје: Просветно дело.
 - Челуш, Теса & Брамер, Џефри. (2019). *Прирачник за биоетиката и Холокаустот*. Скопје: Центар за интегративна биоетика при Филозофскиот факултет во Скопје и Фондот на Холокаустот на Евреите од Македонија во Скопје.